

REFORMĀCIJA BIJA UN IR IESTĀŠANĀS PAR BAZNĪCU

Dace Balode kopš 2000. gada strādā LU Teoloģijas fakultātē, pašlaik ir šīs fakultātes dekāne un profesore Bībeles teoloģijā. Teoloģiju studējusi LU, kā arī Bāzeles un Bernes Universitātes Teoloģijas fakultātē, sadarbojoties ar Šveices Jaunās Derības pētnieku profesoru Ulrihu Lucu (*Ulrich Luz*). Doktora diplomu ieguvusi Tartu Universitātes Teoloģijas fakultātē. Akadēmiskās intereses saistās ar biblisko teoloģiju un tekstu interpretācijas teorijām un vēsturi, kā arī sievietes lomu kristīgajā tradīcijā. Šajās jomās viņa publicējusi savus pētniecības darbus, tostarp monogrāfiju *Gottesdienst in Korinth* (Dievkalpojums Korintā, 2011), kas veltīta kristīgā dievkalpojuma pirmsākumiem. Viņa ir Latvijas Luterāņu sieviešu teologu apvienības valdes locekle. 2018. gadā ordinēta Latvijas Evaņģēliski luteriskajā baznīcā ārpus Latvijas.

Raksturvārdi: baznīca, reformācija, reformācija Latvijā, luterisms, ekumene.

Reformācija nav tikai baznīcas vēstures daļa, šī teoloģiskā impulsa vadītā norise iespaidoja vispirms Eiropas, bet vēl vairāk visas pasaules vēsturi. Protestantisms, kura pirmsākumi meklējami reformācijas kustībā, pārstāvēts visā pasaulē – sākot no Austrālijas un beidzot ar Ziemeļameriku, un ir veidojis gan reliģiskās, gan politiskās, gan sabiedriskās realitātes un iespaidojis cilvēku mentalitāti. Tas pats attiecināms arī uz Latviju, tādēļ reformācijas vēsture ir aktuāla ne tikai reliģiski ieinteresētiem cilvēkiem, bet visiem, kas apzinās, ka mēs esam tie, par ko mūs vēsture izveido. Tādēļ šis izdevums veltīts tam, lai meklētu atbildes uz jautājumu, kādu iespaidu luteriskā reformācija un arī tās rezultātā izveidojušās baznīcas atstājušas uz Latviju.

Diskutējot par lingvistisku detaļu, vai vārds “baznīca” ir rakstāms ar lielo vai mazo burtu, jāatbild, ka var lietot to abējādi – gan

ar lielo, gan mazo. Tas atkarīgs no tā, kas tiek saprasts ar baznīcu. Ja runa ir par lokālo, laikā un telpā ierobežoto cilvēku kopu un arī baznīcas ēku, tad būtu lietojams mazais burts. Taču, ja runa ir par universālo, pārlaicīgo Baznīcu, tad būs teologi, kas izšķirsies lietot lielo burtu B. Ar to tad būtu saprotama universāla Baznīca kā Dieva iestādījums, visu svēto kopība, kas iet cauri visiem laikiem “no mūžības uz mūžību”. Šī baznīca tad atklājas baznīcā kā šīs pasaules institūcijā, taču nav pilnīgi viens un tas pats. Šāds koncepts palīdz saglabāt tās uzticamību arī tad, ja konkrētā aktuālā baznīca dodas ceļos, kurus grūti apzīmēt par Dieva ceļiem.

Lai cik arī doma par pārlaicīgo Baznīcu kā Dieva radītu, gribētu, veidotu cilvēku kopumu ir atbalstāma, jājautā, vai patiešām šāds koncepts par abstraktu Baznīcu nav ideāls, fantoms, sapnis vai utopija. Vai tas beigās nekļūst par baznīcas konceptu, kurai ar realitāti ir maz sakara. Universālās Baznīcas koncepts, protams, ietver domu par Baznīcu kā vietu, kur sastopama mūžīga, nemainīga patiesība.

Šo konceptu trāpīgi kritizē atbrīvošanās teoloģijā, jo nevar būt patiesība, kas eksistē kaut kur ārpus šīs realitātes kaut kādās patiesības debesīs.¹ Patiesība var būt patiesība tikai, ja tā īstenojas. Jā, var būt ideāli, mērķi, apziņa, ka kaut kas ir jāmaina, taču, pat ja būtu šī te kaut kur tālajās debesīs esošā īstenība, mums no tā nebūtu nekāda labuma, jo tā nekad nebūtu iespējama. Baznīca tad, tieši otrādi, kā cilvēku kopiena ir tā, kas īstenojas laikā un telpā.

Skaidrs, ka nav ideālas cilvēku kopienas un baznīcas vēsture dažiem šķiet saucama par kriminālvēsturi.² Visbiežāk pie tumšākajām baznīcas vēstures lappusēm tiek piesaukti krusta kari, kas, protams, ir interpretējami noteiktā laikā un uz noteikta norišu fona un tomēr liek jautāt, vai miermīlīgajam sludinātājam Jēzum, kurš ļāva sevi piesist krustā, ar to vispār ir kāds sakars, kā vienīgi tas, ka viņa vārds tika nelietīgi valkāts, un nav nekā, kas to varētu aizstāvēt. Baznīcas vēsture ne ar ko neatšķiras no visas cilvēces vēstures.³ Taču tieši šajā pasaulē ienāk un ir piedzīvojams Dievs un Dieva vārds. Šveices teologs Hanss Veders runā par “svešo viesi”, ar to domājot Dieva vārdu, kas ir pilnīgi bezspēcīgs šajā pasaulē, jo ar to var tikt darīts viss, ko vien sirds kāro. Tomēr tieši tāds Dievs izšķiras ienākt šajā pasaulē – bezspēcīgs, lai atvērtu iespēju citādām attiecībām. Starp stīprajiem veidojas konkurence, bet te var sākt veidoties uz citiem principiem balstītas attiecības. Attiecības, kas ved arī pie tā, lai šis Bezspēcīgais tiktu aizstāvēts tajā nevardarbībā, ko tas ietver.⁴ Tas ir atgādinājums koriģēt

savu eklesioloģiju, saprotot, ka pilnīgi noteikti ikvienā baznīcā Dieva vārds tiek nelietīgi valkāts, ar biblisku izteiksmes veidu sakot – sists krustā, un vienīgais, kas, teoloģiski skatoties, baznīcu var padarīt par baznīcu, t. i., vietu, kur cilvēku kopienā un attiecībās ir Dievs piedzīvojams, ir Dievs. Un šīs Baznīcas robežas reizēm var sakrist ar institucionālās baznīcas robežām, bet reizēm arī ne.

Teoloģiski skatoties, reformācijā ir saredzams tāds mēģinājums iestāties par Dieva vārdu, protams, tikpat kļūdaini, cik pareizi, kā daudzi citi mēģinājumi.

Neapšaubāmi, luteriskā reformācija iezīmē robežšķautni reliģiskā, politiskā, bet arī valodnieciskā, sadzīvīskā un pat mākslas un mūzikas jomā tā, ka varētu runāt par paradigmu maiņu. To neapšaubāmi sagatavo reformas, kas baznīcā jau ir notikušas pirms tam, un daudzi Mārtiņa Lutera laikabiedri, kas pat iebilda pret dažādām viņa nostādnēm, tomēr saredzēja, ka reformas baznīcā ir ļoti nepieciešamas. Piem., Roterdamas Erasms, viens no tiem, kas teoloģiski debatēja ar doktoru M. Luteru. Bet ne tikai pirms – arī pēc 1517. gada, kad tika izplatītas M. Lutera 95 tēzes, kas ievadīja dažādus disputus, reformācija turpinājās, un pašlaik tiek runāts par “garo reformāciju”, ar to vai nu norādot uz noteiktu laika posmu līdz 17. vai 19. gs., vai apzinoties, ka reformācija kā nemitīgs kritiska izvērtējuma princips baznīcā notiek līdz pat šai dienai.

Šajā izdevumā Valdis Tēraudkalns rakstā *Reformācija kā jauna izpratne par baznīcu* atgādina, ka reformācija bija daudzveidīgs process un aptvēra ne tikai tos strāvojumus, ko iespaidoja luteriskā teoloģija, bet arī Kalvina, Cvinglija, Anglijas reformācija, un mūsdienās kā vienu daļu no šī procesa saprot arī atbildi katoļu baznīcā uz šīm savā veidā no pašas vidus izrietošajām pārmaiņām, proti, katoļu reformāciju. Tas, protams, liek jautāt, vai šajā daudzveidībā ir atrodams kaut kas vienojošs, ko saistīt ar vārdu “reformācija”, kas tad tiek reformēts, kas ir jaunais šajā visā procesā, kas ir reformācijas atšķirīgais un īpatnais devums kristietības vēsturē. Atbilde saistās ar jaunu izpratni par baznīcas lomu cilvēka attiecībās ar Dievu. Lai arī protestantisms pēc būtības ir daudzveidīgs, lai arī izpratnes par to, kas ir baznīca un kādai tai jābūt, dažādās reformācijas

¹ Luz 2014, 270–271.

² Viens no spilgtākajiem un plašāk izvērtētajiem baznīcas kritikas piemēriem ir vācu autora Karlheina Dešnera darbs desmit sējumos *Kristietības kriminālvēsture*: Deschner 1986–2014.

³ Baznīcas vēsture teoloģiski ir dažkārt saprasta kā Dieva pestīšanas vēsture, resp., tajā atspoguļojas Dieva pestījošā darbība pie cilvēka šajā pasaulē, tajā Dievs ir atpazīstams. Tā aizsākusies jau laikos, par kuriem vēsta Bībeles teksti, un turpinās tālāk līdz mūsdienām. Iepretī šādam konceptam, piem., vācu teologs Volfārts Pannenberg saprot visu cilvēces vēsturi kā Dieva atklāsmi, neatdalot tajā kādu īpašu ekskluzīvu vēstures daļu – vēsturi vēsturē. Tādā veidā visa, arī baznīcas, vēsture ir viens veselums. Sk. Pannenberg 1961.

⁴ Weder 1986, 434–435.

baznīcās atšķiras, taču vienojošā ir izmainītā attieksme pret baznīcas hierarhiju – tā protestantismā vairs nav baznīcas patiesības garants un obligāta starpniece starp cilvēku un Dievu. Arī katoļu baznīcas, pat Romas Katoļu baznīca, kurā viziteiktāk vēl pastāv hierarhiska baznīcas izpratne, laika gaitā ir iespaidojušās no šīs reformācijas atziņas, kā īpaši redzams pēc Vatikāna II koncila, pēc kura samazinās uzsvars uz hierarhiju kā baznīcu konstituējošo elementu, bet pieaug uzsvars uz draudzi kā savstarpēja atbalsta, misijas, lūgšanu kopību. Citiem vārdiem, reformācija veido cilvēku, kas aicināts spriest un domāt, un vērtēt pats.

Arī Latvijas kontekstā, par kuru vēsta Linarda Rozentāla raksts *Luteriskās baznīcas Latvijā pašizpratne – vēsturē un mūsdienās*, redzams, ka vienmēr ir pastāvējuši meklējumi pēc formas, kā baznīca var īstenoties. Taču šie meklējumi ir bijuši iespaidoti arī no politiskā konteksta un parāda to, cik ļoti baznīcas un sabiedrības procesi ir savīti. Izsekojot Latvijas Evaņģēliski luteriskajai baznīcai kā institūcijai no tās dibināšanas laika līdz pat mūsdienām, redzams, ka politiskās norises dažādā veidā iespaidojušas baznīcas pašizpratni un strukturālo identitāti. No vienas puses, politiskās norises valstī ietekmēja baznīcu – tā kādā mērā atkārtoja kaut politikā notiekošo, bet arī tieši otrādi – baznīca atrada sevī avotu kritiski nostāties pretī valdošajai politiskajai varai. 20. gs. sākumā luteriskā baznīca Latvijas teritorijā bija cieši saistīta ar valsts varu, tās likumus pieņēma valsts likumdošanas ceļā. Pēc Latvijas valsts izveidošanās un Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas nodibināšanas 1928. gadā izveidojās baznīcas autonomija. Baznīca šajā laikā patiešām ir tautas baznīca, apvienojot lielāko daļu Latvijas iedzīvotāju. Ar politiskā autoritārisma izveidošanos Latvijā arī baznīcā vara tiek centralizēta. Tāpat padomju okupācijas laikā baznīca iegūst līdzīgu raksturu kā politiskā vara – tajā it kā darbojas parlaments, taču tam nav reālas varas. Tāpat arī baznīcas pārvalde vairs nav baznīcas “tautas” gribas kalpone, bet ir atkarīga no režīma uzspiestām robežām. Tomēr tieši šajā nebrīvajā stāvoklī baznīcā atrodas potenciāls, kas ir spējīgs veidot pretošanās kustību, opozīciju, kas iestājas pret tai uzspiesto varu un ideoloģiju, bet nostājas tautas pusē, tādā veidā kļūstot par

tautas baznīcu. Baznīcas tālākpastāvēšana atkal atjaunotajā Latvijā tomēr vēl joprojām ir 20. gs. traumu iezīmēta. Tās arī vairākās paudzēs iespaido cilvēka garīgos meklējumus. Piedzīvotās traumas, kas rada apdraudētības sajūtu, liek vērtību skalā augstu novietot stabilitāti, skaidrību un skaidras normas. Tas var izskaidrot konservatīvisma un pat fundamentālisma iezīmes pēdējo gadu vēsturē.

Kas tomēr padara baznīcu par baznīcu dažādos laikmetos, vēsturiskos līkločos? Emeritētā bīskape Jāna Jēruma Grīnberga risina latviešu luteriskās baznīcas identitātes jautājumu rakstā *Latvijas evaņģēliski luterisko Baznīcu eklesioloģiskā pēctecība*. Bieži baznīcas savos nosaukumos ir ietvērušas to zemju nosaukumus, kur tās veidojušās. Tā arī latviešiem ir divas luteriskās baznīcas, kas nosaukumā nes piederību Latvijai. Tāda situācija izveidojusies, pateicoties sarežģītajām vēsturiskajām norisēm Latvijā, kurām cauri ir gājusi arī 1922. gadā dibinātā Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca, kuras satversmi pieņēma 1928. gadā, arī pēc ilgām diskusijām. Pēc Otrā pasaules kara liela daļa Latvijas mācītāju un draudzes locekļu atradās ārpus Latvijas un Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca darbības arī ārpus Latvijas. Vai luteriskā baznīca okupētajā Latvijā un baznīca ārpus Latvijas ir tās baznīcas turpinātājas, kas radās neatkarīgajā Latvijā valstī? Šis, protams, ir vēsturisks un arī juridisks jautājums, tomēr vispirmām kārtām tas ir teoloģisks jautājums, jautājot, vai jebkura – pirmskara vai pēckara – baznīca atbilst nosaukumam “baznīca”. Ja tā, tad šajā teoloģiskajā nozīmē var runāt par vienotu baznīcas identitāti. Jāatceras, ka Baznīcā no tās pirmsākumiem nekad nav pastāvējis tikai viens vienīgs teoloģisks skatījums. Baznīca šajā ziņā nav un nevar būt kopība, kas pārstāv tikai vienādus uzskatus. Arī iekšējās diskusijas, pat konflikti un tad izlīgumi vienmēr ir piederējuši pie baznīcas. Nav konfesionālā līmenī viena vispārēja formulējuma, kas ir baznīca. Katra konfesija savu identitāti formulē atšķirīgi, tādēļ svarīgi saredzēt, vai atsevišķā baznīca atbilst noteiktajai konfesionālajai identitātei, šajā gadījumā luteriskajai identitātei. Tāpat piemērojams ir kritērijs par tās vēsts autentiskumu, proti, vai tā atbilst tam, kas no pašiem sākumiem ir saredzēts kā evaņģēlijs,

kā arī tās rīcība atbilst kristīgam etosam, proti, mīlestības bauslim. Tāpat nozīmīgi, vai atsevišķo baznīcu citas baznīcas atzīst par baznīcu. Vērtējot pirmskara Latvijas luteriskās baznīcas pēc šiem kritērijiem, jāapstiprina, ka, ciktāl tas ir konstatējams dokumentāli, teoloģiski šīs baznīcas ir baznīcas. Tātad pieder pie vienas identitātes. Juridiski un vēsturiski tas, protams, vēl ir risināms jautājums.

Dažādība vienas vai dažādu konfesiju robežās pašlaik arvien vairāk tiek debatēta ekumeniskajā dialogā. Arvien biežāk kristīgās baznīcas nonāk pie atziņas, ka tās baznīciskums ļoti būtiski tiek apdraudēts, ja dialogs starp dažādiem novirzieniem nav iespējams. Rakstā *No konflikta uz kopību – ciktāl iespējama kopīga Baznīcas svinēšana?* Dace Balode pievēršas luterāņu un Romas katoļu dialogam, kura rezultātā, gaidot 2017. gada reformācijas gadadienu, tika sagatavots dokuments *No konflikta uz kopību*. Tajā atkal vienu soli tālāk abas baznīcas ir satuvinājušās reformācijas izpratnē un tās mantojuma īstenošanā. Tomēr vēl joprojām jautājums par baznīcu definīciju, par to, ka baznīcas viena otru atzīst to baznīciskuma pilnībā, tātad kā līdzvērtīgu savai konfesijai, ir palicis ārpus šī dokumenta. Solis tālāk ir sperts pavisam nesen – Eiropas Protestantu baznīcu apvienība, kas apvieno luterāņu, reformātu, metodistu un uniētās baznīcas no vairāk nekā trīsdesmit Eiropas valstīm, šogad 13.–19. septembrī kopsapulcē Bāzelē ir nolēmusi aicināt turpināt dialogu ar Romas Katoļu baznīcu tieši par šo pašu galveno jautājumu baznīcu attiecībās.

Reformācija Latvijā ir ne tikai izmainījusi baznīcu ainavu teoloģiskā ziņā, bet arī ienesusi savas krāsas baznīcas arhitektūrā un mūzikā. Ralfs Kokins rakstā *Ēdoles baznīcas iekārta: koka darinātā altāra un kanceles teoloģiskie vēstījumi* atspoguļo šo kultūras mantojumu. Ēdoles baznīca, tāpat kā pils, ir leģendām apvīta, savukārt baznīcas kokgriezumi ir liecība par tālaika teoloģiju, kas vizualizējusies gan baznīcā redzamajās koka figūrās, gan arī uzrakstos, kuri iegriezti altāra un kanceles ansambli. Altāra retablā uzraksts *Soli Deo gloria* atgādina dažādos reformācijas *sola* (tikai) – tikai ticība, tikai žēlastība, tikai Raksti, tikai Kristus. Baznīcas iekārta kopumā atgādina par dzīves

skaistumu, bet arī tās trauslumu un īsumu mūžības priekšā.

Rakstā *Ieskats reformācijas gadsimta baznīcas mūzikā Rīgā* Vilis Kolms aplūko reformācijas laika Livonijā rodamās liecības par pirmo luterisko mūziku Rīgā. Reformācija mainīja uzsvarus arī dievkalpojumos, un tas atstāja iespaidu uz mūziku, kas bija un ir ļoti nozīmīgs medijs dievkalpojumā. Dievkalpojumā lielāku nozīmi ieguva draudze kā dievkalpojuma nesēja, un arī mūzikā līdz ar to notika pietuvināšanās tautai. Pirmā liecība par luterisko mūziku no Rīgas gan nav tieši no dievkalpojuma, bet gan no dramatiska uzveduma *Līdzība par pazudušo dēlu*, kura autors ir Burkhardis Valdiss, luteriskajā ticībā pārgājis franciskāņu mūks. Par dievkalpojumā dziedāto liecina pirmās luteriskās dziesmu grāmatas vācu valodā (1530, 1537), un, iespējams, latviešu draudzēs bija savas latviešu dziesmas, lai gan dziesmu grāmata izdota tikai 1587. gadā. Savu īpatnu mūziku sacerējis arī pirmais Livonijas reformators Andreass Knopkens, līdz ar to viņš pārstāv luteriskā korāļa tradīcijas, kas veidojās Baltijā. Pirmais luteriskās mūzikas profesionālis Rīgā bija Pauls Bucens, kura daiļradē sastopami jau nopietnāki skaņdarbi. Luteriskā teoloģija, atrodot savu izteiksmi mūzikā, ieguva pieeju dievlūdžējiem.

Reformācijas 500. gadadienu atzīmēja ļoti plaši dažādās zemēs, tomēr, protams, īpaša uzmanība tai bija veltīta Vācijā, kuras kultūra tik nesaraucami ir sasaistīta ar reformācijas lielo ieguldījumu. Emeritētais arhibīskaps Ernsts Elmārs Rozītis iepazīstina ar reformācijas atzīmēšanu Vācijā rakstā *Luters un viņa ietekme pēc 500 gadiem – aktuālais redzējums no Vācijas*. Tā raksturojama ar atvērtību un dažādību: ļoti bieži dažādās Vācijas pilsētās ar visdažādāko mediju palīdzību tika atgādināta reformācijas nozīme, bet arī tālāk interpretēts, ko tā ir devusi un dod mūsdienu sabiedrībai. Neapšaubāmi, arī apziņa par to, ka šis ir arī ekumeniski nozīmīgs notikums, pieder pie reformācijas turpmākās interpretācijas. Arī problemātiskais gan M. Lutera teoloģijā, gan arī reformācijas vēsturiskajās norisēs nebija aizmirsts un tiek kritiski izvērtēts. Viena no plašākajām baznīcas aktivitātēm, kurā piedalījās dažādu konfesiju pārstāvji no visas pasaules, bija reformācijas piecsimtgadei veltītās

izstādes organizēšana Vitenbergā. Tajā sastāpās dažādas tradīcijas, dažādas valodas, dažādas pārliecības, dažādas baznīcas un atrada veidu, kā sarunāties un piedzīvot Baznīcu. Reformācija bija un ir iestāšanās par Baznīcu un par baznīcu.

VĒRES

Deschner, K. (1986–2014) *Kriminalgeschichte des Christentums*. Bd. 1–10.

Luz, U. (2014) *Theologische Hermeneutik des Neuen Testaments*. Neukirchen-Vluyn : Neukirchener Theologie.

Pannenberg, W. (1961) *Offenbarung als Geschichte*. Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht.

Weder, H. (1986) *Neutestamentliche Hermeneutik*. Zürich : Theologischer Verlag.

Summary

Dace Balode

Reformation as Commitment to the Church

Reformation was not an event solely in history of church, – it influenced the political, economic, social and of course religious development in the entire world much more. First of all, it had a theologically and historically complex impact on the Christian church. Also, to comprehend the history of Latvia, it is impossible to neglect the impact of reformation in this region. This issue examines the special contribution of reformation to the history of religion, to the church as an institution, and to ecumenism in Latvia in the context of the wider history of religion.